

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Ի Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

1) Ե. Թ. Մեսրոպ Մատոսց. Ալեքսանդրապոլ, 1901, 32 էր. 8⁰, գինը 5 կոպէկ:

2) Ե. Թ. Մահմէդ. Ալեքսանդրապոլ, 1901, 35 էր. 8⁰, գինը 7 կոպէկ:
Երկու գրքովի հրատարակողն է Յովհաննէս Արամեանց:

Վերջին տարիները մեզանում էլ առանձին ուշադրութիւն են դարձնում մեծ մարդկանց կենսագրութիւնների վրայ: Հատ ու կտոր, այստեղ ու այնտեղ հրատարակում են կենսագրութիւններ: Երևոյթը անպայման համակրելի է և խրախուսանքի արժանի: Ծաւալի է միայն որ այդ գործը մեզանում կատարւում է առանց սխտեմի, առանց որոշ ծրագրի: Մեր թարգմանիչներին կամ կազմողներին, անկասկած, գրաւում է ուսույցի հրատարակիչ Պալլենկովի տուած օրինակը: Բայց մոռացւում է մեզանում այն, որ եթէ Պալլենկովի ճիշտագրական Գրագարանը՝ շատ զեղեցիկ աշոգութիւն ունեցաւ, գլխաւոր պատճառն այն էր, որ նա խմբագրւում էր որոշ ծրագրով և ծաւալով: Անպայման հարկաւոր ենք համարում որ մեզանում էլ ի նկատի առնուի այդ հանգամանքը: Եւ այսպէս ասում ենք, աչքի առաջ ունենալով պ. Ե. Թ.-ի կազմած այս երկու կենսագրութիւնները:

Մեսրոպ Մաշտոցի կենսագրութեան առիթով շատ պահանջներ անել կազմողից չենք կարող: Ի՞նչ անէ խեղճ կազմողը: Մի հատ հսկայ անձնաւորութիւն ունենք մեր անցեալում, մի անգնահատելի բարերար, որի շնորհիւ, լաւ թէ վատ, ապրում ենք իբրև ազգ: Եւ սակայն, այդ իրապէս մեծ մարդու մասին կենսագրական մանրամասն տեղեկութիւններ չունենք: Ամեն ինչ, որ վերաբերւում է նրան և նրա գիւտին մթացած է ջատագովական չափազանցութիւնների և միտաբանական պրանչպացումների մէջ: Շատ քիչ բան կարելի է մաղել պարզել այդ բոլորից և տալ ընթերցողին, որպէս զի նա տեսնէ թէ ինչ հանճա-

րեղ նախահայր է նա ունեցել հինգերորդ դարի սկզբում, այն անմոռանալի ժամանակներում, երբ հնարուեց մեր այբուբենը:

Կազմողը տուել է այն, ինչ կարելի էր տալ, նայած ձեռքի տակ եղած միջոցներին: Եւ մեր նկատողութիւնը գրքոյկի փաստական կողմին չէ այնքան վերաբերուած: Եթէ մեզ հարցնեն թէ ով էր Մեսրոպ Մաշտոցը, մենք կ'ասենք համարեա այն ամենը, ինչ ասել է պ. Ե. Թ. իր գրքոյկում: Բայց մեզ կարող են և մի այլ հարց տալ.— ինչ էր Մեսրոպ Մաշտոցը: Ահա այդ հարցին դժուար կը լինէր պատասխանել պ. Ե. Թ.-ի օգնութեամբ: Իսկ սա շատ մեծ, հետաքրքրական, կրթիչ նշանակութիւն ունեցող հարց է:

Եւ մեզ թւում է որ գրքոյկի կազմողը այս կողմի վրայ պիտի կենտրոնացնէր իր ուշադրութիւնը: Երբ մենք բաւականաչափ նրկթ չունենք մեր մեծ երախտաւորի ամբողջ դէմքը նկարելու համար, նրա գործի մանրամասն պատմութիւնը գրելու համար, գոնէ պիտի աշխատենք որ այդ գործի ահագին նշանակութիւնը պարզուած լինի մեր ընթերցողի առաջ:

Ի՞նչ էր Մեսրոպ Մաշտոցը: Բաւական է դրա համար համեմատել չորրորդ դարը հինգերորդի հետ: Մի կողմում մենք կը տեսնենք Ներսէս Մեծի դարը, մեծ ջանքերի, արուեստական միջոցների այն դարը, որ սակայն չը կարողացաւ ժողովրդականացնել քրիստոնէութիւնը, թէն այս նոր կրօնի համար Հայաստանը մեծամեծ զոհողութիւններ արաւ, զոհեց մինչև իսկ իր քաղաքական անկախութիւնը: Դա դրսի, ձևական քրիստոնէութեան դարն էր. Հայաստանը մի մեծ վանք էր դարձել, իր հարստութիւնները անխնայ, շտալօրէն գործ էր դնում քրիստոնէական բարեգործութիւնը ամենամեծ չափերին հասցնելու համար: Բայց և այդպէս, բաւական էր Ներսէսի մահը, որպէս զի նորից հեթանոսութիւնը մտնէ հայերի սիրտը:

Ահա մի կողմը: Սա Մեսրոպից առաջ եղած ժամանակն է: Այժմ վերցրէք միւս կողմը:

Քառասուն կամ յիսուն տարուայ ընթացքում քրիստոնէութիւնը, այն էլ ոչ թէ քրմական, այլ առաջադէմ, ժամանակի գիտութիւնը իր ծոցն առած քրիստոնէութիւնը այնքան հաստատ հող է գտնում Հայաստանում, որ մենք տեսնում ենք եթէ ոչ մի ամբողջ ժողովուրդ, գոնէ նրա մի նշանաւոր մասը նահատակուելիս յանուն քրիստոնէական գաղափարի: Հինգերորդ դարը իր արիւննաներկ էջերով, իր գրքերով Մեսրոպի գործն է: Բայց ինչո՞ւ միայն հինգերորդ դարը, ինչո՞ւ միայն Աւարայրի ճակատամարտը, Վահանի պատերազմները: Առաջացէ՛ք հայի հետ մինչև նոր ժամանակները, և ամեն տեղ, ուր հային կը

տեսնէք կամ զէնք վերցրած կամ Եւրոպայում գիրք ու տպարան որոնելիս, դուք ամեն տեղ պիտի որոնէք նոյն մեծ մարդուն, նոյն Մեսրոպ Մաշտոցին:

Նա գտաւ հայերէն տառեր: Բայց դա բաւական չէ: Նա ուսուցիչ հանդիսացաւ, նա դպրոցներ բաց արեց: Ահա թէ ուր է գործի գլխաւոր միտքը: Նա ազգայնացրեց քրիստոնէութիւնը, նա հայի համր ու կաշկանդուած լեզուի կապերն արձակեց և այդ զէնքը դնելով հայի ձեռքին, ուղարկեց նրան բազմաթիւ դժբախտ դարերի տակ մտնելու:

Գործի այս նշանակութիւնը բաւականաչափ շեշտուած չէ պ. Ե. Թ.-ի աշխատութեան մէջ: Բայց արժէր: Արժէր, օրինակ, մի կողմ թողնել այն վիճելի հարցը թէ Մովսէս Խորենացին Մեսրոպի աշակերտներէն էր, իսկ դրա փոխարէն աւելի մանրամասն կերպով պարզել Մեսրոպի կատարած դերը մեր կեանքի մէջ:

Մեզ կարող են ասել թէ կենսագրութիւնը համառօտ է, նա ընդամենը 32 երեսից է բաղկացած, որովհետև նշանակուած է ժողովրդի ընթերցանութեան համար: Հէնց այստեղ էլ մենք կ'անենք մեր նկատողութիւնը ծաւալի և ժողովրդական գրքի մասին: Բայց դրա համար նախ դիմենք Մահմէդի կենսագրութեան:

Արաբիայի մեծ մարգարէն բազմաթիւ գիտնական հետազոտութիւնների առարկայ է դարձել մանաւանդ XIX դարի ընթացքում: Համաշխարհային նշանակութիւն ունեցող կրօնների հիմնադիրներից Մուհամմէդը ամենակրտսերն է ժամանակով: Նա գործել է այնպիսի ժամանակ, երբ պատմական վկայութիւնները այնքան հազուադէպ չէին: Մնացել են այդ ժամանակներից շատ մանրամասն տեղեկութիւններ, որոնք պատկերացնում են մարգարէի հասարակական և մանաւոր կեանքը, այնպէս որ հեշտ է գիտնական քննադատութեան միջոցով հետաքննել այդ անձնաւորութիւնից բարեպաշտական առասպելները, որոնցով չրջապատուած են ուրիշ հին կրօնների հիմնադիրների կեանքը: Եւ Մուհամմէդի մի լաւ կազմած կենսագրութեամբ կարելի է ցոյց տալ թէ առհասարակ ինչպէս են առաջանում կրօնները:

Պ. Ե. Թ., դժբախտաբար, շատ թեթև է նայել այդ կենսագրութեան: Նրա գրքոյկի մէջ մարգարէի կեանքը իսկապէս 14 փոքրիկ երես է զբաւում, մնացած մասը խաւամի դաւանութեան է վերաբերում: 14 երեսում, պէտք է խոստովանել, նոյն իսկ հանճարի լակոնաբանն էլ չէր կարող ասել Մուհամմէդի մասին այն, ինչ պէտք է անպատճառ ասել: Իսկ պ. Թ.

Ե. այդքան փոքրիկ տեղի վերաբերմամբ խնայող չէ եղել, այլ, ընդհակառակն, դրել է այդտեղ աֆն, ինչ կարելի էր և պէտք էր չը դնել, մինչդեռ բաց է թողել աֆնպիսի բաներ, որոնց ոչ մի կերպ չէ կարելի բաց թողնել Այսպէս, նա ցոյց է տալիս թէ ուր թաղուեց Մուհամմէդի մայրը, բայց համարեա ոչինչ չէ ասում մարգարէի կեանքի երկրորդ շրջանի մասին, որ շատ կարևոր է: Կրօնի հիմնադիրների կեանքը օրինակ է դառում այդ կրօնին հետևողների համար: Այդ տեսակէտից վերին աստիճանի հետաքրքրական է Մուհամմէդի կեանքի մեղիքական շրջանը, երբ նա ցոյց էր տալիս թէ ինչպէս է ինքը կատարում իր բերանով քարոզուած «երկնային» ճշմարտութիւնները: Այստեղ մենք տեսնում ենք մարգարէին աւազակային արշաւանքների մէջ և վաճառականներից կողոպտած աւարը բաժանելիս. այդտեղ մենք տեսնում ենք մարգարէի հարեմական չափազանցութիւնները և այլն:

Կազմողը թողնում է գործիչի հոգեբանութիւնը լուսաբանող փաստերը և դրա փոխարէն առանց բացատրութիւնների, առանց նոյն իսկ թեթև կասկածներ յայտնելու բերում է ասանդութիւններ և առասպելներ, որոնք մեծ մասամբ Մուհամմէդից յետոյ են ստեղծուել: Այսպէս յայտնի է, որ իսլամի մարգարէն անգրագէտ էր. նրա քարոզները գրում էին նրա մօտիկ մարդիկ ոսկորների, փայտի կտորների, մի տեսակ տերեւների վրայ և այդ բոլորը հաւաքում էին մի տեղ: Բայց մուսիլմանական բարեպաշտութիւնը հնարել է աֆն առասպելը թէ հրեշտակը հրամայեց Մուհամմէդին կարդալ և նա սկսեց կարդալ: Եւ պ. Ե. Թ. բերում է այս առասպելը իբրև փաստ: Առասպելները, ի հարկէ, տեղ ունեն կենսագրութեան մէջ, բայց պէտք է պաշաճաւոր կերպով բացատրուած և պարզաբանուած լինեն:

Եւրոպացի հետազոտողները գեղեցիկ կերպով բացատրել են թէ ինչ տպաւորութիւն էր թողնում Արաբիայի անապատային բնութիւնը Մուհամմէդի վառվռուն երևակայութեան, զգայուն, միատիկական սրտի վրայ, մինչև անգամ գտել են թէ ինչ հիւանդութեան էր նա ենթարկուած, ինչ հալիւցինացիաներ էին գալիս նրա վրայ: Պ. Ե. Թ. անտես է արել այդ բոլորը: Մի քանի չոր ու ցամաք տեղեկութիւններ Արաբիայի մարգարէի մասին ոչինչ չեն ասում ընթերցողին: Մեզմոնում մանաւանդ հարկաւոր էր մի լուրջ ուսումնասիրութիւն Մուհամմէդի և նրա կրօնի մասին, քանի որ մեր ազգը այսօր էլ գտնւում է նրա ստեղծած քաղաքական և հասարակական պայմանների ահաւոր ծանրութեան տակ: Ճիշտ է, մեղանում կայ վաշինգտոն իրվինգի գործի թարգմանութիւնը, բայց դա հնա-

ցած բան է և նորագոյն հետազօտութիւնները հիմնուած են գիտական մեթօդի, բազմաթիւ աղբիւրների ուսումնասիրութեան վրայ:

Դիմենք, սակայն, մեզ հետաքրքրող գրքոյկին: Մաւալի փոքրութիւնը այստեղ արդէն միանգամայն խեղդել է գործը: Մեզանում առհասարակ մի թիւրիմացութիւն է տիրում.—որ ժողովրդական գիրքը անպատճառ պէտք է փոքրիկ լինի: Սա սխալ է: Այդ գիրքը պէտք է էժան լինի: Բայց որ ժողովուրդը կարող է և համեմատաբար մեծ գրքեր էլ կարդալ, այդ մասին կասկածելու ոչ մի հիմք չը կայ: Գլխաւորն այն է, որ գիրքը հետաքրքրական լինի, չնորհրով կազմուած, խելօք ու կրթիչ: Իսկ մենք բոլորովին հակառակն ենք անում, վերցնում ենք կրճատում ամենաէականն անգամ, որպէս զի կարողանանք, այսպէս ասած, «ժողովրդական» ծաւալ ստանալ:

Ժամանակ է թողնել այդպիսի հասկացողութիւնը:

Լ.

3) ԱՅՈՄ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ. Դիւցազնօրէն. Հայ երիտասարդութեան համար. Փարիզ, 1902 թ. գինը 1 ֆրանք:

«Դիւցազնօրէնը» մի փորձ է՝ բանաստեղծական ձևով արտայայտել թիւրքահայոց կեանքի վերջին անցքերը: Տարաբախտաբար Եարճանեան ևս պատկանում է մեր այն նորագոյն բանաստեղծների շարքին, որոնք ստրկօրէն հետևում են ֆրանսիական գրականութեան հիւանդոտ արտայայտութեան. մեր խօսքը դեկադենտ կամ սիմբոլիստ ուղղութեան մասին է: Զարմանալի է որ մեր նոր բանաստեղծները անդամն չունեն թարկուեցին գեղարուեստական առողջ ճաշակի դէմ մեղանչող այդ վաղանցուկ և մօղային հովերին...

Ահա, օրինակ, ինչպէս է գրում պ. Եարճանեանը.

Ու հորիզոններուն ու հողերուն բոլոր գօտիներէն,
Այսպէս, վայրագօրէն ու քինալուզօրէն ու լաղթանակօրէն,
Եկա՞ն, եկա՞ն, եկա՞ն, Անոնք, իրենց զոռթովը դժոխային
Սասանելէն դաշտավայրը ուր մենք բոլորս առաւօտին լուսե-
րէն գինով:

Վճռական օրուանը համար՝ որ «Օրերուն Օրն է» ըսին,
Իրենց խառնուեցանք դեռ աւելի զանդուածաւորելու համար
այդ ֆոթօրիկն ապերաստան,
Որուն անողոք ճամբան, արդէն մեր ամենուն ալ ճամբան էր...